

Economie anders bekeken

Op- en neergang verzorgingsstaat

Nu de kruitdampen rond de WAO-akties zijn opgetrokken, komt er een beter zicht op de algemene afbraak van de verzorgingsstaat. Ziek worden gaat vrije dagen en/of loon-inkomen kosten. De vervanging van de AWW door een ANW (Algemene Nabestaanden Wet) gaat weduwen in bepaalde gevallen honderden guldens per maand kosten.

De vervoersvergoeding voor gehandicapten is voorlopig nog voor de bijl van staatssecretaris Elske ter Veld weggetrokken.

Alsof de verzorgingsstaat met een toenemende snelheid de berghelling afroft.

Wat is door de PvdA en het CDA gevaren?

Even tussendoor. We mogen het CDA in deze zeker niet als vanzelfsprekende sloper beschouwen. Ook de christenen hebben dapper meegebouwd aan de verzorgingsstaat. Een geveugelde uitdrukking van Marga Klompé luidde dat sociale uitkeringen geen gunst, maar een recht waren. Daarom, in het CDA is er net zo goed iets veranderd als in de PvdA.

Waarom?

Oppervlakkige verklaring

Waarom toen die opbouw en nu die afbraak?

Bij het zoeken naar een tweeledig antwoord op deze tweeledige vraag wil ik eerst even stilstaan bij een oppervlakkige verklaring als *algemene verrechtiging*. Mij lijkt dat het antwoord eerder gezocht moet worden bij wezenlijker onderhuidse processen. In die zin dat de verzorgingsstaat kennelijk wel aansloot bij de economie van de eerste vijfentwintig à dertig jaar na de tweede wereldoorlog en niet meer aansluit op de huidige fundamentele economische processen. Maar eerst even die algemene verrechtiging.

Het argument klinkt plausibel. Het Sovjetsysteem is ingestort. Links heeft het ongelijk van de historie op het bord gekregen. Den Uyl heeft er immers een puinhoop van gemaakt. Wat je ook van hem denkt, Lubbers heeft onze economie er toch maar weer bovenop geholpen. Het was zijn karwei. Handen vol - op het eerste gezicht - aannemelijke argumenten, die de media overal rondstrooien. Zelfs een rehabilitatie van Schmelzer in de Groene Amsterdammer. Rechts heeft gewoon bewezen beter met een volkshuishouding te kunnen omgaan.

Een kwestie van kijken en voelen

Het hangt er maar van af vanuit welk perspectief je tegen een samenleving aankijkt. Als je een kudde over een weide, over een pusta of door een savanne ziet draven, kun je gebiologeerd raken door de voorste gelederen. Je kunt bewondering hebben voor de edele, krachtige beesten vooraan; voor de wijze waarop de leider de kudde aanvoert. Je kunt je verbazen over de

orde en de hiërarchie, die zich manifesteren in kennelijk aanvaardde machtsverhoudingen, waarbij leiders en aspirant-leiders soms strijden om de hoogste plaats, een enkele keer tot de dood er op volgt.

Je kunt gebiologeerd zijn door de staart van de kudde. Het is de plaats waar de zwakke dieren zich bevinden, de krukjes die moeilijk of niet meekomen. Je kunt geraakt worden als je ziet hoe er één struikelt, en je ontgaan voelen als er één ten prooi valt aan het roofdier dat de kudde begeleidt.

Vertaald naar een samenleving. Je kunt gebiologeerd raken door de Übermensch, de krachtpatser, de macho en aan de waarden van deze fenomenen - zoals heldendom, hoon, hard zijn voor... (ook jezelf), stoerheid, Kameradschaft, Nietzsche, Führer - je eigen waarden en normen ontleent. Maar ook gebiologeerd raken door de wijze waarop mensen elkaar in achtergebleven, verwaarloosde buurten, ondanks conflicten, ondersteunen; door het verschijnsel van de vrijwillig (st)er in de sfeer van de bejaardenhulp, EHBO, Leger des Heils; door de houding van de idealist in de figuur van de 'arts zonder grens', het lid van Amnesty International en anderen. Enerzijds; een *'survival of the fittest'* en het recht van de sterkste. Anderzijds: *gezamenlijkheid en solidariteit als basisprincipes*.

In het verlengde van deze identifikatie van rechts en links mogen we er ons niet over verbazen dat de konstateerbare opkomst en verspreiding van rechtse waarden en normen en de afbraak van de verzorgingsstaat, die duidelijk op linkse principes was gebaseerd, met elkaar in verband worden gebracht.

Maar..., edoch, echter er is meer gaande.

Massaproductie en massakonsumptie

We moeten ons ook afvragen waarom in een bepaalde periode - zeg de eerste vijfentwintig à dertig jaar na de tweede wereldoorlog - linkse principes kennelijk zo'n stevige maatschappelijke basis hadden dat hieruit de verzorgingsstaat voortkwam.

Ik denk dat deze maatschappelijke

basis herleidbaar is tot de wijze van produceren in die periode. De productie werd gekenmerkt door starheid, standaardisatie en schaalvoordeel: massa-productie. Een gestage stroom van goederen werd de maatschappij ingepompt; een stroom die, als het even kon, niet onderbroken mocht worden. Hierop moest een vraag afgestemd worden, de massakonsumptie, die even gestaag doorliep. In de economische handboeken werd de student in die periode vertrouwd gemaakt met het begrip 'built-in stabilizer', *ingebouwde stabilisator*. De werkloosheidsuitkering was zo'n ingebouwde stabilisator. Hiermee zou de vraag nog zoveel mogelijk op peil gehouden worden, en met die vraag de productie en dus de werkgelegenheid. Wat voor de werkloosheidsuitkering geldt, geldt ook voor al die andere uitkeringen: ingebouwde stabilisatoren, ook al nam de ontvanger van een uitkering niet aan de productie deel. In die periode komt ook het konsumptieve krediet (afbetaling of huurkoop) op. Ook dit moest de afstemming van de vraag op de grootschalige productie bevorderen.

De *overheid* zelf trad als vrager in de arena. Herstel van de oorlogsschade speelde hierbij een rol. Maar ook de bouw van nieuwe scholen, ziekenhuizen, bejaardencentra, schouwburgen kwam voort uit vraag van de overheid. En voor een deel liep deze vraag parallel met nieuwe voorzieningen (bijvoorbeeld bejaardenverzorging). Ook indirect hield de overheid de vraag op peil. Door in het kader van de BKR kunstwerken te kopen en deze maar ergens op te slaan, verschaft zij kunstenaars inkomen en daarmee bestedingspotentie, vraag dus. Welnu, mogelijk hebben we er te weinig oog voor gehad dat dit hele complex van vraag op peil houdende voorzieningen - hoe ook bedoeld (naastenliefde, solidariteit) - een kapitalisties, economies afgeleid fenomeen was.

De gestaag stromende, starre, gestandaardiseerde massaproductie eiste een consequent op peil gehouden massavraag en dus een op peil gehouden inkomen, al was het maar via die ingebouwde stabilisatoren.

Politieke afstemming

Aleen, hoe gaan deze dingen? Ze komen niet automatisch tot stand. In de praktijk van alle dag zijn ze het resultaat van overleg, van acties en tegenstand, van lobbies en tegenlobbies, van strijd en politieke besluitvorming. En kijkend naar deze praktijk brengen we de resultaten onder in omschrijvingen als: verworvenheden of vruchten van strijd of inspanning van aktievoerders. Maar onderhuids voltrok zich middels al die activiteiten een economies proces van

afstemming van de massavraag op de massaproductie. In die afstemming had onder andere ook de verzorgingsstaat een functie. In die zin was de verzorgingsstaat imperatief (gebiedend). Uitvoerders waren de *sociaal-demokraten* en *christen-demokraten*, beiden via hun syndikale (vakbeweging) en politieke (partijen) armen.

Flexibiliteit

En nu dan? Wat is dan nu de aanleiding voor hun afbraakwoede? Verandering van inzicht, van waarden en normen en in het verlengde daarvan afbraak? Je ziet juist het omgekeerde. De afbraak is al begonnen, ligt inmiddels op snelheid en nu pas gaat de PvdA op zoek naar de daarbij passende waarden, normen en principes die de politieke argumentatie moeten opleveren. De christen-demokraten hadden klaarblijkelijk een fijngevoeliger sonderingsapparaat en lanceerden hun 'zorgzame samenleving' al in een vroeger stadium. Maar ook toen al was de afbraak - denk aan "Bestek '81" - begonnen.

De volgorde is kennelijk niet: eerst visie en dan handelen, maar omgekeerd. En dat duidt er op dat wederom economische krachten werkzaam zijn die in dit geval de *afbraak bewerkstelligen*. Om deze krachten te identificeren moet mijns inziens gebruik gemaakt worden van het sleutelwoord 'flexibiliteit'. Zoals na de tweede wereldoorlog starheid, standaardisatie, 'economics of scale' (schaalvoordeel), kenmerken van de productie waren, zijn dat nu diversiteit, flexibiliteit en 'economics of scope' (de seriegrootte bepaalt het voordeel). De techniek heeft het mogelijk gemaakt de productie, met alles er omheen, te flexibiliseren in de zin van snelle aanpassing aan de omstandigheden. En onder die omstandigheden bevindt zich ook de vraag. De afstemming hierop van de organisatie van de onderneming geschiedt onder omschrijvingen als 'funktionele flexibiliteit', 'numerieke flexibiliteit', 'flexibele specialisatie', 'just-in-time production' en dergelijke. Gezien deze flexibiliteit en wendbaarheid van de productie heeft een stabiele, op peil gehouden massavraag aan betekenis verloren.

Voor degenen die dat een te snelle konklusie vinden, het volgende.

Aleen productie is nuttig

De flexibilisering, voortgekomen uit de technologieontwikkeling, vereist ook een ander type werkne(e)m(st)er dan de lopende band. De hieruit voortvloeiende verschuivingen binnen de arbeidskracht hebben de inkomensverdeling ongelijker gemaakt. Minder bestedingsmogelijkheden voor de laagste helft, meer voor de bovenste helft van de bevolking. Dit heeft verschuivingen in de kwaliteit van de vraag tot gevolg. Om het maar eens oppervlakkig te zeggen: goede tijden voor de Bijenkorf en slechte tijden

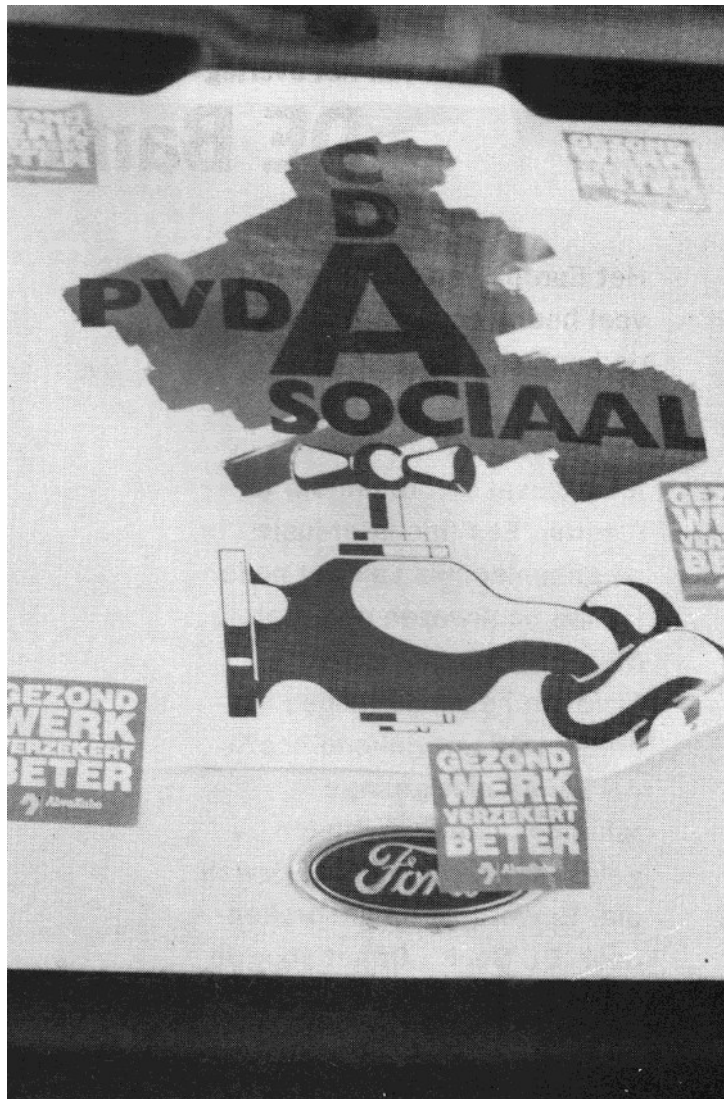

foto Hans Staphorsius

voor de Hema. Geen grote inspanningen meer om te komen tot de uitvinding van de 'lelijke eend' of de Renault 4, maar wel om de Volvo 940 nog aangenamer te maken. Vroeger was de werkne(e)m(st)er ook belangrijk als konsument; een idee dat door een superkapitalist als Henry Ford werd gepropageerd (de vijf-dollar-dag). Nu is de werkne(e)m(st)er alleen nog belangrijk als arbeidskracht, meer in het bijzonder wat betreft de kwaliteit van zijn/haar arbeidskracht. Vroeger konden uitkeringsgerechtigden hun economische functie nog ontlenuen aan hun positie als konsument, als vrager. Indien de economische betekenis van de vrager in het algemeen is weggevallen, in ieder geval minder geworden is, wordt de uitkeringsgerechtigde *in economische zin nuttelozer of funktielozer*. Uitkeringen krijgen dan weer iets van een gift of, om in termen van Marga Klompé te spreken, van een gunst. Aldus luidt dan de maatschappelijke vertaling in een samenleving waarin de economie alles overheersend is. En dat is in ons kapitalistische westen nog steeds het geval, de ineenstorting van het Sovjet-systeem ten spijt. In die zin konden de dragers van de verzorgingsstaat, sociaal- en christen-demokraten, na de oorlog mooi weer spelen met hun verzorgingsstaat; omdat

het toevallig economies zo uitkwam. Het mooi weer bestond uit het hanteren van ethiese maatstaven, afgeleid bijvoorbeeld van ouderdom, psychies welbevinden en fysieke gezondheid. In die zin is er nu sprake van een *démasqué*. Geen economies nut meer als vrager. Men is weer economies nuttig als men een positie heeft ingenomen op grond van rechtstreekse economiese prikkels, dat wil zeggen: als men deel uitmaakt van het arbeidsproces. En evenals bij de opbouw van de verzorgingsstaat zijn het ook nu weer de sociaal-demokraten en christen-demokraten die de maatschappij hierop willen afstemmen.

Slecht weer spelen

De rechtstreekse onderwerping aan economiese prikkels heet in de PvdA kennelijk 'uitdaging'. "Uitdaging rode draad in PvdA-diskussie" kopte de Volkskrant op 4 november jongstleden boven haar verslag van een strategiediskussie in Amersfoort in het weekend daarvoor. Enige citaten: "Sociaal-democraten moeten ophouden te denken in termen van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid", zei Wolfson. "Sociaal-democraten moeten zich richten op verbetering van

de mogelijkheden van de grote, overgrote meerderheid van de mensen om actief te participeren in het maatschappelijk leven in al zijn facetten." Van der Zwan formuleerde het rechter voor zijn raap: "Het socialisme moet af van het imago van bezemwagen voor minder validen, waaromheen wij, idealistische en bewogen PvdA'ers klaar staan om te helpen."

Bestaat de PvdA nu inmiddels uit maatschappelijk verwerpelijke figuren, hetgeen zo'n uitspraak suggereert? Ik geloof het niet. Net zomin als de opbouw van de verzorgingsstaat de vrucht was van een forse stap naar boven op de ethiese ladder, doet men nu een forse stap terug. Toen was het 'mooi weer spelen', nu is het 'slecht weer spelen'. In beide gevallen gaat het om de uitvoering van de eisen die de kapitalistische economie in een periode stelt. Is deze

konklusie nu een vorm van deterministies defaitisme? Ook dat geloof ik niet. Eerst als men erkent dat het zo is gegaan en nu zo gaat, wordt niet meer verhuld dat de economie het laatste woord heeft. En eerst als dat wordt erkend, kan men de economie pas echt gaan temmen met andere waarden; ontleend bijvoorbeeld aan ethiek, religie, opvattingen over de mens en natuur.

Tja, en welke moeilijkheden zich daarbij dan voordoen in verband met de internationalisering van economie en maatschappelijke processen, dat zou een onderwerp voor een geheel nieuwe tekst kunnen zijn.

*Wim Boerboom
(medewerker Katholieke Universiteit
Brabant)*